

УДК 94(477)»1648/179»:373.3/.5.016
DOI: 10.31651/2076-5908-2025-2-165-169

Юрій Присяжнюк

доктор історичних наук, професор кафедри історії України Черкаського
національного університету ім. Б. Хмельницького, м. Черкаси, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8324-4681>
e-mail: yu-prysyazhnyuk@ukr.net

ТЕМАТИКА КОЗАЦТВА XVIII ст. У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ДИДАКТИЧНИХ ЗАВДАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ*

Анотація. Метою статті є дослідити особливості методичного забезпечення викладання історії ранньомодерного козацтва XVIII ст. учням 8-х класів ЗЗСО України в сучасних умовах. Сформульовану проблему автор простежує на основі комплексного опрацювання зразків історіографії (зокрема матеріалів науково-практичних конференцій останніх років) та практично апробованих тематичних джерел. Першочергову увагу приділяє власне трансформації методики навчання. Оптимізувати сюжет намагається шляхом використання кількох, уже традиційних прийомів, у тому числі залучення особисто напрацьованого педагогічного досвіду. **Наукова новизна.** Спираючись на синтез умінь і навичок викладання історичних дисциплін учителями європейських шкіл, передусім країн Центрально-Східної Європи, уперше показано як національна ідентичність та сформована історична пам'ять допомагають (а інколи перешкоджають) неупереджено інтерпретувати сторінки ранньомодерної історії України. Аби уникнути численних пасток, учитель покликаний безперервно обґрунтовувати складні явища / процеси, для чого він має керуватися глосарієм новітніх інтерпретацій понять (термінів, категорій), що їх навчальна програма пропонує учням для опрацювання. **Висновки.** З огляду на проведений аналіз, продуктивним видається ширше запровадження в середній ланці освіти України такого універсального прийому європейського досвіду як навчання історії за конценрамі. Крім того, аби досягнути дидактичних цілей, сучасний учитель повинен добре знати специфіку нинішніх потреб в історичних знаннях (компетентностях). Він має враховувати, що в останні роки роль публічної сфери, інформаційного простору, де вони набули популярності, підвищилася. Першочергового значення набули технології критичного мислення. Якщо раніше козацька тематика була «добре міфологізованою», проте мало політизованою, то в умовах перманентної гібридної війни росії проти України ситуація змінилася на протилежну. Наразі вчитель, щоб виконати свою професійну місію, не повинен демонструвати свою «безтурботну вірність» політичній кон'юктурі, а радше – протидіяти їй. Відповіді на де-конструктивну (ворожу) пропаганду, фейкові новини перетворилися для нього на першочерговий виклик. При цьому він зобов'язаний і надалі ґрунтувати свою методику на засадах науковості, об'єктивності (без фальсифікацій і міфологізацій), демократизму, гуманізму, національного компоненту, глобалізаційних процесів.

Ключові слова: дидактика, методика, козацтво, ранньомодерний період, середня школа, молодь, національна ідентичність, історична пам'ять.

Yuriy PRYSIAZHNIUK

Doctor of Sciences (History), Professor, Professor of the Department of History
of Ukraine, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8324-4681>
e-mail: yu-prysyazhnyuk@ukr.net

THE THEME OF 18TH-CENTURY COSSACKDOM IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY DIDACTIC TASKS OF THE UKRAINIAN SCHOOL

Abstract. The purpose. This article examines the methodological foundations of teaching the history of early modern Cossacks of the 18th century to 8th-grade students in Ukrainian secondary schools under contemporary educational conditions. The study investigates this issue through a comprehensive analysis of relevant historiographical sources, including recent proceedings from academic and practical conferences, as well as historically grounded thematic materials that have been tested in classroom practice. Particular emphasis is placed on the transformation of instructional methodologies. To optimize the teaching process, the author employs several established pedagogical techniques, integrating them with his own professional experience. **Scientific novelty.** For the first time, this study demonstrates – drawing on the synthesis of pedagogical approaches employed in European schools, particularly in Central and Eastern Europe – how national identity and historical memory both facilitate and, at times, impede an unbiased interpretation of Ukraine's early modern past. Teachers, therefore, are required to consistently clarify complex unhistorical phenomena and processes. This demands the use of a glossary of contemporary interpretations of key concepts, terms, and categories included in the curriculum. **Conclusions.** The findings support the broader implementation of concentric learning cycles – a well-established European approach to teaching history – within Ukraine's secondary education system. Furthermore, to achieve modern didactic objectives, teachers must remain acutely aware of the changing societal demand for historical knowledge and competencies. Recent shifts in the public sphere and the information environment have heightened the importance of critical thinking skills. Historically, the theme of Cossacks was heavily mythologized but remained largely apolitical. Under the conditions of Russia's ongoing hybrid war against Ukraine, however, this dynamic has fundamentally reversed. Today, teachers must resist passive alignment with political expediency and instead actively counteract it. Addressing hostile propaganda and misinformation has become a primary professional challenge. Nevertheless, their instructional strategies must remain grounded in the principles of scientific rigor, objectivity (free from falsification and mythologization), democratic values, humanism, national identity, and an awareness of global educational trends.

* Статтю підготовлено в межах держбюджетної теми «Протидія історичній політиці країни-агресора РФ у процесі деокупації українських територій» (номер державної реєстрації 0123U101598).

Keywords: *didactics, methodology, Cossacks, early modern period, secondary education, youth, national identity, historical memory.*

Постановка проблеми. Від зародження української історичної науки як такої й донині козацька проблематика чи не завжди перебувала в полі зору дослідників. Історіографія козацтва як самобутнього етнонаціонального феномену досить добре представлена більшістю наукових шкіл.

Щодо стану справ у дидактичній історії, то тут ситуація дещо інакша, певною мірою контрверсійна. Складності додає та обставина, що простежити динаміку «прописування» минувшини ранньомодерного козацтва, зокрема степового (південного) лицарства, на завершальному етапі його «структурного» існування (XVIII ст.) у навчально-методичній літературі помітно важче. Крім власне застарілого методологічного обґрунтування та явно стереотипного змістовного наповнення, для вчителя існує низка інших причин того, аби він міг відмовитися від усталених у навчальних програмах акцентів. Річ у тім, що звернення до традиційних проблем, а саме географії (наприклад, місцеперебування Січей, інкорпорації, ліквідації інституту гетьманства й козацького устрою загалом, термінології «гайдамаки», «козацьке бароко», «козацькі літописи», «Коліївщина», «Пакти та конституції законів і вольностей Війська Запорозького» («Конституція Пилипа Орлика»/«Бендерська конституція»), «паланка» та ін., що ними дотепер рясніють програми, не сприяє вирішенню завдань, котрі віднедавно постали перед українськими освітянами [1, с. 93]. Сама репрезентація історичних явищ, нехай навіть і «героїчних» та «величких», що надалі мали зникнути, канути в небуття, видається мало мотивованою, що, своєю чергою, не сприяє вирішенню актуальних виховних завдань. Очевидною є потреба в поглиблених, десь універсально-всеохоплюючих підходах, квінтесенцією яких може бути, на наш погляд, людський чинник.

Пропонуємо робочу гіпотезу, сутність якої така: із завершенням ранньомодерної доби й поступовим формуванням ознак модерного суспільства, козацтво як етнокультурний український феномен не зникло. Чимало її положень уже напрацьовано дослідниками, проте залучення до аналізу складного конгломерату різновекторних культурних впливів дає підстави пропонувати цю гіпотезу на концептуальному рівні – поява на історичній арені професійного інтелектуального середовища (прошарку інтелігенції), з якого невдовзі «проростатимуть» еліти вже нової, модерної доби, аж ніяк не означала кінець козацької історії. Внутрішній (ментальний) зв'язок поколінь тогочасної людності був набагато стійкішим, ніж це вважалося раніше. Цьому знаходимо велику кількість підтверджень. Приміром, згідно з імперською традицією, назву «малоросійський народ» офіційно використовуватимуть аж до початку XX ст., тоді як автор літописного твору про Україну О. Рігельман уже в 1770–80-х рр. повсюдно вживав термін «українці» [2, с. 217; 3, с. 237].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітлення проблем методики викладання історії в ЗЗСО України останніх років представлено в численних працях. Серед них відомими є розвідки таких авторів як О. І. Пометун, Н. М. Гупан, В. С. Власов, В. І. Курилів, П. В. Мороз, В. А. Дубінський, В. М. Кухаренко, В. В. Бондаренко, Н. Кінд-Войтюк, Ю. Б. Малієнко, О. П. Муляр, М. С. Ковальська та ін. Щодо специфіки викладання козацької тематики, то тут спектр досліджень значно вужчий. Зазвичай, це якась частина (аспект) загальної історії України XVIII ст. Показовим є підручник з історії України для учнів восьмих класів (2021) В. Власова [4].

Метою статті є дослідити особливості методичного забезпечення викладання історії ранньомодерного козацтва XVIII ст. учням 8-х класів ЗЗСО України в сучасних умовах. Її досягнення потребує використання ефективної методики наукового пошуку. Привертає увагу метод компаративістики, який автор розуміє й залучає відразу в кількох пізнавальних амплуах.

Виклад основного матеріалу. Попервах потрібно зазначити: історія козацтва в підручниках для учнів 8-х класів представлена достатньо репрезентативно, щоправда щодо тематичного наповнення, то досить нерівномірно. З погляду ж методології – радше стереотипно, що почасти виправдано з урахуванням домінування стандартів політичної історії. Стосовно відсутності популярної зараз геополітичної «аритмії», то вона помітна в нехтуванні так званої «другої хвилі глобалізації», зокрема рішень Карловицького конгресу 1698–1699 рр., що змінив баланс сил у Південній Європі на користь Московії, чим значною мірою визначив подальшу долю козацької України [5; 6, с. 114–115]. Відповідно, події 1709 р. (поразка в Полтавській битві), 1719 р. (заборона вільного експорту зерна) та інші колоніальні акції доречно було б розглядати як наслідки цих перемін. Зазначені неузгодженості можна спостерігати в черговій «мандрівці історією», авторами якої стали знані науковці, методисти, учителя-практики – І. Я. Щупак, Б. В. Черкас, О. В. Бурлака, Н. С. Власова, К. Ю. Галушко, В. О. Кронгауз, І. О. Піскарьова, Д. О. Секиринський [7]. У ній козацтво (як історичне явище) уперше згадане звично «пізно» (на с. 22). Ведучи про нього мову, автори традиційно наголошують, що «наприкінці XV ст. розпочався процес становлення нової суспільної верстви, міжстанового соціального прошарку українського суспільства – козацтва» [7, с. 22]. Як бачимо, ключовою лишилася ідея про козацтво як соціальний феномен, породжений існуванням людності на «відкритому степовому кордоні» [8, с. 14].

Надалі події епохи, коли тривали складні й суперечливі процеси зростання впливу козацтва на суспільні процеси, висвітлені набагато краще. Їм присвячено майже 100 сторінок (с. 54–152) тексту. Не оминули автори й численних інцидентів та пригод, що мали місце на «спольщеному» Правобережжі, і були пов'язані з гайдамацьким рухом. При цьому події Коліївщини 1768 р. подано в традиційній (усталеній в пострадянській історіографії) інтерпретації, де, нібито, під час так званої «Уманської різанини» «були вбиті тисячі мирних жителів – поляків і євреїв» (с. 195), водночас – «багато учасників повстання» (с. 196) [4]. На тлі явно упередженої констатації «чогось очевидного» низка проблем лишилася невисвітленою. Серед них справді непересічна роль козацтва в розширенні та зміцненні імперії вже під зверхністю російських можновладців. Уваги тут потребують насамперед мілітарні зусилля козаків, спрямовані на завоювання «нових територій», що ніколи не були Московією, і навіть Руссю, а тепер мали ставати «Новоросією».

Порівняти репрезентацію двох «споріднених об'єктів» – січового та, кажучи узагальнено, несічового козацтва – нам допомагає компаративістський метод. У дидактиці ЗЗСО друге з цих козацтв представлено кількома мікросередовищами, що історично постали переважно на регіональній основі. З-поміж них виділено козацтво українського Лівобережжя (Гетьманщини), що, на наш погляд, цілком виправдано з огляду на його державний статус. Автори навчальної програми, методичних рекомендації, підручників звертають увагу на модель і структуру козацької держави – «територію, устрій, військо, судочинство, особливості господарювання, соціальну структуру», також на трансформацію політичних еліт (шляхта, козацтво), соціальні групи в середовищі козацтва [9]. У такому підході помітною простежуємо збереження кількох, здебільшого «застарілих» методологічних парадигм, серед яких – романтичну (народницьку), матеріалістичну (марксистсько-ленінську) та, власне, політичну. Сукупно це свідчить про звуження, деь штучну мінімізацію пізнавального (почасти й виховного) значення таких дидактичних наративів, водночас спонукає вчителя самотужки вдаватися до пошуку альтернативних сюжетів, відповідно – інтерпретаційних моделей. Як йому це вдається – питання радше риторичне. Чинна ж модель пояснення фактично прирікає козацтво Січі на історичне забуття, що, як не дивно, збігається з політикою самої імперії, надто промовисто за часів правління Катерини II. Не дивно, що «пост-січова» (після 1775 р.) історія козацтва не перебуває в епіцентрі навчальної дисципліни «Історія України». Ба більше, майже зовсім відсутній матеріал, пов'язаний із виокремленням та життєдіяльністю тих козацьких мікроспільнот, які можна було б умовно назвати ранньомодерною українською діаспорою.

Що нового пропонує робоча програма, затверджена й рекомендована МОН України (наказ № 698 від 03.08.2022)? Власне мало що. В одній із заявлених у ній тем натрапляємо на орієнтир, що спонукає вчителя давати характеристику регіональному лицарству – правобережному, лівобережному, слобідському, запорізькому. Оскільки загальний акцент зроблено на його ліквідації, то треба думати, що подальша доля козацтва вже мало важлива. Такою ж застарілою видається робота з контурною картою, що покликана вдосконалювати навички (компетентності) образного мислення учнів 8-х класів [див. 10]. На нашу думку, її варто було б посилити завдяки розширенню горизонту уявлень (щонайменше сферами Чорного та Азовського морів), на цій основі – оптимізувати теоретичне поле інтерпретації (пост)козацької історії. Усе це спонукає переглядати методологічні підходи на користь антропології, а синхронно – переваг мікроісторії, локальної історії, просопोगрафії, регіональної історії, інтелектуальної історії та ін. Погоджуємося з міркуваннями Наталії Зіневич, що «розпад соціальної реальності на різноманітні поля і анклавів, множинність типів індивідуального досвіду, плюралізм практик повсякдення» спричиняють зростання наукового інтересу до локальних соціокультурних форм буття, стимулюють «актуалізацію проблеми простору і просторових вимірів історичних досліджень» [11, с. 27].

Додатково така потреба спричинена завданнями, що постають перед українським суспільством (нацією) в умовах перманентної (на виснаження) російської агресії. Її гібридний характер змушує вчителя відповідно опрацьовувати поточну тематику й раз по раз заперечувати колись штучно нав'язану історію України «рускость», не в останню чергу людної ранньомодерного періоду. Коли мова заходить про власне народ, то тут актуалізуються питання самотності культури, мови, мистецтва, ментальності (способів світосприйняття, світобачення, світорозуміння), не кажучи вже про географію (геополітику), демографію (статистику), специфіку соціально-економічної історії та ін. Усі ці аспекти важливі й можуть видаватися малозначущими лише на перший (чи упереджений) погляд. Бо й справді, саме на зламі ранньомодерної та модерної епох прикордонний статус, що колись «породив» козацтво, як ми його знаємо, «безповоротно відходить у минуле» [12, с. 6]. Також втрачається козацька державність, як вона в регіональних різновидах зберігалася до останньої третини XVIII ст. Україна, якій тільки ще належало пройти історичну модернізацію, потрапила до складу імперії, тому тривалий час існуватиме як «країна» (у сучасній російській пропаганді «окраїна», а фактично – етнос, культура). За таких умов збережене до того

часу літописання та перший досвід наукових інтерпретацій минувшини отримують підстави лишати історію Східної Європи «без України».

Сьогодні повернення до умовно «народної історії» не передбачає повороту до спрощеної моделі пояснення минулого через «мислення й творчість» [13, с. 110]. Хоча зміщення центру ваги з особи на спільноту так чи так спонукає повертатися до питань «мови, традицій, звичаїв, можливо, національної свідомості» [13, с. 110]. Та й «геройзації» багатьох персоналій, коли йтиметься про козацтво, навряд чи вдасться уникнути. Проте ідеалізація цілих періодів історії, з їхніми «гармонією» та «стабільністю», також уже не може влаштовувати. Нині нас більше цікавить не історія окремого (козацького чи іншого) народу сама по собі, а її, так би мовити, «глобалізаційний вимір». З урахуванням перерахованих та інших чинників творенню нових наукових синтезів покликаний міждисциплінарний підхід.

Вивчення козацтва XVIII ст. важливе з кількох обставин. По-перше, воно підважує шкідливі міфи, що сформувалися в зарубіжній та українській історіографії. По-друге, наповнює розуміння складного для осмислення «перехідного» століття конкретним «людським матеріалом». По-третє, дає нагоду учням переконатися, що історія України (козацтва) означає щось незрівнянно більше й інакше за надумане (провокаційне) питання – була вона (Україна) чи до XX ст. її не було взагалі?

Які матеріали для опрацювання можна порадити вчителю? Передусім «Історію про козаків запорозьких» інженера Семена Мишецького. Сам по собі це унікальний документ, бо написаний очевидцем і учасником подій 1733–1741 рр., пов'язаних із будівництвом Нової (Підпільненської) Січі. До того ж мова йде не лише про фортецю, а й місцевого козацтва. Автор висвітлює окремі сторони воєнної тактики запорожців, їхнього господарювання, політичного устрою, звичаїв, побуту.

Не менш важливою є спадщина ще одного військового інженера – Олександра Рігельмана. 1778 р. він видав «Літописне повісткування про Малу Росію та її народ і козаках узагалі», яке згодом доповнив і перевидав (1785–1786). Збираючи матеріали 18 років, відчутно збагатив свідчення свого попередника про козаків сюжетами літописів, польських хронік, мемуарів, офіційних документів та власних спостережень. Проте, напевне, усе ж не був ними задоволений, що, на думку історика О. Оглоблина, стало приводом згаданого перевидання. Зазвичай учителі використовують доробок О. Рігельмана, а не С. Мишецького, позаяк він більш репрезентативний, містить іменний список українських гетьманів, портрети й мапи, через що посідає «особливе місце в українській історіографії» [2, с. 215].

Творча спадщина О. Рігельмана цікава свідченнями про історію сучасного йому козацтва. Насамперед одним із запропонованих додатків, що отримав назву «Особливий опис про колишніх запорозьких козаків». У ньому йдеться про звичай й побут «пізнього лицарства», що йому інженер, який вдало поєднував професійну діяльність зі складанням якісних для свого часу нарисів, явно симпатизував. Опис дає нам змогу ліпше уявляти «українські реалії» XVIII ст., осмислення яких активно розпочнеться вже в епоху романтизму.

Також особливий інтерес становлять етнографічні описи тогочасної української людності, зокрема 28 малюнків-типажів у відповідному (національному) вбранні. Їхнє авторство належить публіцисту козацького походження Тимофію Калинському. У тексті знайшлося місце для «особливого опису» колишніх запорожців (твір було завершено у 1787 р., тоді як Нова Січ була знищена на 12 років раніше). Ці матеріали мають унікальне значення як для досягнення власне дидактичних цілей, так і виховної роботи. У другому випадку вони переконливо засвідчують етнічну самобутність українців, що допомагає спростовувати пропагандистську кремлівську маячню про її нібито відсутність.

Для виконання сучасних дидактичних завдань пропонуємо використання одного з найпродуктивніших методів навчання – дослідницького. Нагадаємо, що в такому випадку учитель покликаний власноручно конструювати навчально-пізнавальне навантаження, яке, аби досягнути кращих результатів, вони мають виконувати самостійно. Загальна методика викладання повинна ґрунтуватися на таких принципах: 1) навчальний матеріал треба подавати блоками, на рівні підвищеної складності; 2) більше уваги приділяти понятійному апарату, теоретичним міркуванням; 3) повторювати матеріал, у такий спосіб забезпечувати глибинний рівень його опрацювання; 4) стимулювати учнів оцінками й перспективами; 5) забезпечувати толерантність та безконфліктність відносин. Зі зрозумілих причин такий метод покликаний готувати учнів для опанування науковими технологіями у профільній школі. Додамо, що дослідницький метод забезпечує найвищий рівень розвитку – творчість, однак у 8-му класі шлях до очікуваного успіху лише розпочинається.

Висновки. Ми з'ясували деякі особливості репрезентації розвитку ранньомодерного козацтва у XVIII ст., що був перерваний несприятливими геополітичними процесами, у сучасній шкільній дидактиці. Однією з них можна вважати збереження застарілих підходів, зокрема дотримання традиційної (соціально-політичної) моделі тлумачення історії козацтва як такої. На наш погляд, цей парадокс зумовлений звичкою спрощувати все «нове» за калькою «старого», тобто колись опрацьованого, шаблонного. Аби досягнути затребуваних дидактичних цілей, учитель повинен

добре знати специфіку нинішніх суспільних потреб в історичних знаннях (компетентностях). Він має враховувати динаміку змін у публічній сфері, сучасному інформаційному просторі. Також послідовно дотримуватися вимог критичного мислення. З-поміж іншого розуміти таке: раніше козацька тематика була «добре міфологізованою», але мало політизованою, а ось в умовах гібридної війни росії проти України ситуація радикально змінилася. Протидіяти ворожій пропаганді, фейковим новинам стало для нього першочерговим завданням. Причому не лише з погляду відстоювання громадянської позиції, а й наукової.

Список літератури

1. Всесвітня історія. Історія України (Інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ : HREC PRESS, 2022. 260 с.
2. Оглоблин О. Олександр Рігельман. *Люди старої України*. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1959. С. 215–218.
3. Малі українські діарії XVII–XVIII століть / упор. В. Шевчук. Київ: Кліо, 2015. 408 с.
4. Власов В. Історія України: підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2021. 256 с. URL : <https://pidruchnyk.com.ua/1617-istoriya-ukry-8-klas-vlasov-2021.html>.
5. Вирський Д. Початок сучасності: друга хвиля глобалізації, кінець Старого Порядку та Україна (XV – середина XIX ст.): вид. 2-е, доп. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2022. 217 с.
6. Станіславський В. В. Карловицький конгрес 1698–1699. *Енциклопедія історії України*. Т. 4. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 2007. 528 с.
7. Щупак І. Я., Черкас Б. В., Бурлака О. В., Власова Н. С., Галушко К. Ю., Кронгауз В. О., Піскарєва І. О., Секиринський Д. О. Історія України / підруч. для 8 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: УОБЦ «Оріон», 2021. 224 с.
8. Плохій С. Наливайкова віра: козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. Київ: Критика, 2006. 496 с.
9. Календарно-тематичне планування історія України 8 клас. URL: <https://naurok.com.ua/kalendarno-tematichne-planuvannya-istoriya-ukra-ni-8-klas-2022-2023-299890.html>.
10. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: метод. посіб. Київ: Конві Прінт, 2018. 208 с.
11. Зіневич Н. Локальна історія : виклики і перспективи. *Регіональна історія України: зб. наук. ст.* 2010. Вип. 4. С. 27–46.
12. Черкащина: історія краю та його людності / за ред. В. В. Масненка, В. Т. Поліщука. Черкаси: Вид. Чабаненко Ю. А., 2017. 698 с.
13. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності. Львів: ЛДУ, 1999. 224 с.

References

1. World History. History of Ukraine. (Integrated course). (2022). Grade 6. World History. Grades 7–9. History of Ukraine. Grades 7–9. World History. Grades 10–11. History of Ukraine. Grades 10–11. Curriculum for general secondary education institutions. Kyiv [in Ukrainian].
2. Ogloblyn, O. (1959). Oleksandr Rigelman. *People of Old Ukraine*, 215–218. Munich [in Ukrainian].
3. Shevchuk, V. (ed.). (2015). Small Ukrainian diaries of the 17th – 18th centuries. Kyiv [in Ukrainian].
4. Vlasov, V. (2021). History of Ukraine: a textbook for the 8th grade of general secondary education institutions. Kyiv [in Ukrainian].
5. Vyrskyi, D. (2022). The beginning of modernity: the second wave of globalization, the end of the Old Order and Ukraine (XV – mid-XIX centuries). 2nd ed. Kyiv [in Ukrainian].
6. Stanislavskyi, V. V. (2007). Karlovtsky Congress of 1698–1699. *Encyclopedia of the History of Ukraine*. Vol. 4. Kyiv [in Ukrainian].
7. Shchupak, I. Ya., Cherkas, B. V., Burlaka, O. V., Vlasova, N. S., Galushko, K. Yu., Krongauz, V. O., Piskareva, I. O., Sekyrinsky, D. O. (2021). History of Ukraine: textbook for 8th grade of general secondary education institutions. Kyiv [in Ukrainian].
8. Plokhii, S. (2006). Nalyvaykova faith: Cossacks and religion in early modern Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
9. Calendar and thematic planning for the history of Ukraine, grade 8. Retrieved from: <https://naurok.com.ua/kalendarno-tematichne-planuvannya-istoriya-ukra-ni-8-klas-2022-2023-299890.html> [in Ukrainian].
10. Pometun, O. I., Gupan, N. M., Vlasov, V. S. (2018). Competency-based methodology for teaching history in primary school: methodological manual. Kyiv [in Ukrainian].
11. Zinevich, N. (2010). Local history: challenges and prospects. *Regional history of Ukraine*, 4, 27–46 [in Ukrainian].
12. Masnenko, V. , Polishchuk V. (ed.). (2017). Cherkasy region: history of the region and its population. Cherkasy [in Ukrainian].
13. Zashkilnyak, L. (1999). Methodology of History from Ancient Times to the Present. Lviv [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 09.05.2025

Схвалено до друку / Accepted: 20.06.2025